

ОКРЕМІ ПИТАННЯ УСИНОВЛЕННЯ ЧОЛОВІКОМ ТА ЖІНКОЮ, ЯКІ ПРОЖИВАЮТЬ ОДНІЄЮ СІМ'ЄЮ БЕЗ ШЛЮБУ

УДК 347.633.1

<https://doi.org/10.32849/2409-9201.2020.20.11>

Круквес В. В.,

кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу міжнародного права та порівняльного правознавства НДІ приватного права і підприємництва імена академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Krukoves V. Specific matters of adoption cases by a man and a woman who live together without marriage

The research paper is devoted to the procedural and material aspects of adoption by a man and a woman who live together without marriage. The author analyses reasons of refusal for adoption by such persons and the adoption procedure itself. The author emphasizes that such persons are unduly discriminated against the right to adoption.

The research also discloses the problematic issues of the adoption procedure by such persons in the special proceedings of civil procedure. On the basis of the study, the author proposes to combine in one proceeding the claims on the establishment of the fact of living together without marriage and adoption.

The author also analyzed foreign experience in the adoption procedure by such persons and notes that the Civil Partnership Agreement is a good enough way to recognize the fact of living together without marriage and will help them to get rid of the formal procedure of establishing the fact of living together without marriage by way of special proceedings.

The author also emphasizes the advisability of concluding a civil partnership agreement as an extrajudicial determination of the fact of living together without marriage, which will be an effective tool for protecting the rights of such persons. This Agreement will be a kind of civil law agreement, but with its inherent features, including the regulation of property and personal non-property rights (including the elimination of obstacles in the adoption of a child from an orphanage or an adult on an equal footing with the spouses).

National public authorities and relevant institutions need to maintain transparent statistics on the number of adopted children or adults and general data on adoptive parents, in order to prevent corruption, bureaucracy and understanding of the general state of affairs within the institution. However, one of the biggest problems in Ukraine so far is that practice is quite different from that prescribed by law.

As a result, the author has revealed an unjustified tendency of judicial practice to separate the statements on the establishment of the fact of living together without marriage and adoption of a child by such a couple, as a result of unreasonably delaying the decision of the case on the merits. We believe that in the case of adoption of a child by a man and a woman, it is advisable to combine their consideration in a single proceeding in a special proceeding. This is also justified in cases of adoption by the second partner living with the same family without marriage registration. Such changes should be enshrined in procedural legislation to facilitate the consideration of cases in this category.

Keywords: special procedure, adoption, a fact of legal significance, family, same-family living, civil partnership

Автором аналізуються окремі питання матеріального та процесуального права, що виникають у разі усиновлення чоловіком та жінкою, які проживають однією сім'єю без шлюбу. Досліджується зарубіжний досвід процедури усиновлення такими особами та запропоновано низку шляхів вирішення існуючих на сьогодні проблем.

Ключові слова: окреме провадження, усиновлення, факт, що має юридичне значення, сім'я, проживання однією сім'єю, цивільне партнерство.

Проблема сирітства – одна з найбільших в Україні в межах інституту сім'ї, саме тому, згідно з українським законодавством, усиновлення є пріоритетною формою влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування, і провадиться в їх найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов життя.

На сьогоднішній день можемо спостерігати ситуацію, коли чоловік та жінка, які проживають однією сім'єю без шлюбу, необґрунтовано піддаються обмеженням щодо низки соціальних прав, зокрема в праві на усиновлення ними дитини або повнолітньої особи. Окрім того, що процедура усиновлення такими особами досить формалізована, вони, перш за все, піддаються критиці через те, що не створюють належним чином сім'ю, а тому не мають повноцінного права на усиновлення на відміну від подружжя. Проте варто зазначити, що все частіше ми помічаємо тенденцію, коли не кожен

шлюб є гарантією довготривалих стосунків та показником стабільного життя. Застереження, що такі особи можуть у будь-який час припинити спільне проживання, не є достатнім аргументом проти надання їм права бути усиновлювачами.

Варто зазначити, що окрім «соціальних» проблем усиновлення такими особами дитини або повнолітньої особи, є низка процесуальних питань, що виникають при розгляді справ даної категорії та потребують детального вивчення.

Аналіз останніх досліджень. Питання щодо усиновлення такими особами дитини не були предметом окремого наукового дослідження. Проте в межах загального аналізу правового статусу чоловіка та жінки, які проживають однією сім'єю без шлюбу*, це питання розглядалося такими вченими, як: І. Апопій, В. Ватрас, М. Виборнова, О. Войнаровська, І. Жилінкова, Т. Кашперська, Л. Липець, М. Німак, А. Овчатова-Редько, З. Ромовська, Г. Чурпіта та ін.

Метою статті є дослідити окремі питання розгляду справ щодо усиновлення дитини чоловіком та жінкою, які проживають однією сім'єю без шлюбу, в порядку окремого провадження цивільного судочинства та запропонувати шляхи вирішення наявних проблем.

Виклад основного матеріалу. Юридична заінтересованість чоловіка та жінки, які проживають однією сім'єю без шлюбу, у встановленні факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу обґрунтована необхідністю: оформлення спадкових прав заявника; визнання права спільної сумісної власності між чоловіком та жінкою, які проживають однією сім'єю без шлюбу; врегулювання майнових відносин між собою; обґрунтування заяви про усиновлення ними дитини; визнання факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу третіми особами; інших потреб (отримання страхових та соціальних виплат тощо).

Для набуття вищезазначених прав їм необхідно встановити факт проживання однією сім'єю в порядку п. 5 ч. 1 ст. 315 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК). Встановлення зазначеного факту не обмежується лише вирішенням майнових питань (як прийнято вважати), а має на меті вирішити низку інших питань, які мають не менш важливе значення для таких осіб. Так, Б. В. Санін вважає, що метою встановлення такого факту може виступати вирішення питання щодо утримання, усиновлення та отримання спадщини [1, 127]. На жаль, сьогодні в Україні узагальнення судової практики здійснено лише щодо загального аналізу фактів, що мають юридичне значення без конкретизації кожного окремого факту. Разом з цим, проаналізувавши наявні судові рішення, можна зазначити, що найбільша кількість справ щодо встановлення даного факту стосується спадкування за законом в порядку четвертої черги та вирішення питання щодо розпорядження спільним майном [2].

Сімейний кодекс України (далі – СК) в ст. 213 наводить вичерпний перелік осіб, які мають переважне перед іншими право усиновити дитину. Крім зазначених осіб, переважне право на усиновлення дитини має подружжя [3]. В Україні є велика проблема, що на практиці дозвіл на усиновлення дитини отримують лише одружені пари.

Цікавим є й те, що Міністерство соціальної політики не публікує офіційних даних чи звітів щодо кількості усиновлених дітей або повнолітніх осіб за поточні роки, а також які саме особи (подружжя чи ні) їх адоптували**. У відповідь на інформаційний запит від 17.07.2018 № 364/0/142-18/376 Міністерство соціальної політики вказало: «Щодо кількості подружніх пар та осіб, які не перебувають в шлюбі, які усиновили дитину, ведення даної інформації не передбачено... станом на 30.06.2018 року (за оперативними даними) на обліку перебувають 1 717 кандидатів в усиновлювачі, з них: 1 379 – подружні пари, 338 – особи, які проживають однією сім'єю» [4].

Це не тільки підтверджує той факт, що чоловік та жінка, які проживають однією сім'єю без шлюбу, стикаються із додатковими перешкодами на шляху до усиновлення, а й те, що держава зі своєї сторони не належним чином веде контроль за процесом усиновлення і подальшою долею таких осіб.

Також не цілком зрозумілою та виправданою є заборона для іноземців, які не перебувають у шлюбі (крім випадків, коли іноземець є родичем дитини), а також особам без громадянства бути усиновлювачами дитини або повнолітньої особи.

На противагу цьому в Англії усиновити дитину можуть особи від 21 року, неодружені, які перебувають у цивільному партнерстві*** [5]. В Іспанії також передбачено право пар, які проживають разом, усиновити дитину. Пряма ж заборона щодо усиновлення передбачена для батька та матері, які були позбавлені опіки над дітьми, або осіб, позбавлених батьківського піклування чи опікунства [6].

Так чи інакше, деякі норми українського законодавства є доволі застарілими, адже не лише законодавство зарубіжних держав виділяється на тлі національного, а й світова практика вводить нові тенденції.

* Варто зазначити, що досить багато науковців оперують такими поняттями, як «фактичне подружжя», «цивільне подружжя», «цивільні партнери», «особи, які проживають однією сім'єю» тощо. Тут і надалі автор оперує поняттям, зазначеним в Цивільному процесуальному кодексі України.

** Лат. «*adoptatio*», від «*adopto*» – усиновлюю.

*** Передбачене законом, ідентичне до одруження співжиття одностатевих пар.

Відповідно до ч. 4 ст. 211 СК особи, які не перебувають у шлюбі між собою, не можуть усиновити одну і ту саму дитину. Проте, якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може ухвалити рішення про усиовлення ними дитини [3]. На сьогодні судова практика вирішує дане питання шляхом того, що спочатку такі особи встановлюють факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу в порядку окремого провадження, а потім із відповідним рішенням суду, яке набрало законної сили, йдуть знову до суду за усиовленням дитини.

У справах окремого провадження щодо встановлення фактів, що мають значення, предмет доказування має дворівневу структуру і складається з чітко регламентованих як процесуальним, так і матеріальним законом колом обставин. Зважаючи на те, що в порядку окремого провадження може бути встановлено низку фактів, які мають юридичне значення, предмет доказування у таких справах поділяють на загальний і спеціальний. Загальний предмет доказування формують обставини, які входять до предмета доказування в усіх справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Спеціальний предмет доказування є сукупністю тих обставин, які мають бути встановлені у кожній конкретній справі з урахуванням специфіки матеріально-правової природи відповідних правовідносин.

Так, предметом доказування у справах щодо встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу є обставини на підтвердження: спільного проживання; пов'язаності спільним побутом і наявності взаємних прав і обов'язків; відсутності зареєстрованого шлюбу як між собою, так і з будь-якою іншою особою кожного з партнерів. Як умовно обов'язкові, предметом доказування є строк спільного проживання, різностатевість осіб, які спільно проживають, публічність відносин, спільне виховання дітей тощо.

Предметом доказування у справах щодо усиовлення буде факт відсутності у цієї особи матері, батька або факт про те, що вона була позбавлена їх піклування в дитинстві; згода особи на усиовлення; спроможність забезпечувати дитину або повнолітню особу.

Вважаємо, що доцільно об'єднати в одному провадженні встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу та усиовлення дитини за однорідністю вимог. Якщо метою встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу є підтвердження правової підстави для ухвалення судового рішення про усиовлення дитини (ч. 4, 5 ст. 211 СК), то це доцільно розглядати як одне ціле. За аналогією із позовним провадженням відповідно до ст. 188 ЦПК в одній позовній заяві може бути об'єднано декілька вимог, пов'язаних між собою підставою виникнення або поданими доказами, основні та похідні вимоги. Похідною вимогою є вимога, задоволення якої залежить від задоволення іншої позовної вимоги (основної вимоги) [7]. Зазначене також є обґрунтованим і у випадках усиовлення другим із партнерів, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу.

За статистикою трапляються лише одиничні судові справи встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу з метою усиовлення. Ймовірніше за все це пов'язано із тим, що перевагу над усиовленням має все ж таки зареєстроване подружжя. Проте формальна відсутність шлюбу між жінкою та чоловіком, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, не може бути абсолютною перешкодою для усиовлення ними дитини. Застереження, що такі особи можуть у будь-який час припинити спільне проживання, не є достатнім аргументом проти надання їм права бути усиовлювачами, адже ніхто не може гарантувати, що подружжя, яке усиовило дитину, буде і надалі жити спільно. Так, у справі Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 5 березня 2015 року № 175/226/15-ц заявники звернулися із спільною заявою до суду, в якій просять ухвалити рішення про усиовлення ними дитини з центру соціально-психологічної реабілітації дітей «Віра, Надія, Любов» [8]. В цій справі таким особам було відмовлено в усиовленні ними дитини.

Варто також наголосити на недоліки в процесуальному законодавстві з приводу переліку документів на усиовлення чоловіком та жінкою без шлюбу. Так, в ст.311 ЦПК не зазначено про документи, які необхідно подати разом і заявою таким особам, зокрема рішення суду про встановлення факту проживання однією сім'єю без шлюбу. Це призведе до залишення заяви без руху, а разом з цим до затягування розгляду справи. Також варто вказати на недоліки в дотриманні термінології в ЦПК, де в главі про усиовлення вказано лише «усиовлення дитини», проте відповідно до сімейного законодавства усиовлення можливо також і щодо повнолітньої особи.

Варто зазначити, що, виходячи зі змісту ч. 2 ст. 3 СК, цілком можливо, що сімейне законодавство надало правові підстави для створення сім'ї чоловіком і жінкою, які проживають разом без реєстрації шлюбу. Проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу характеризується тими ж ознаками, що й сім'я в офіційно зареєстрованому шлюбі: вона, зокрема, виконує аналогічні функції (народження та виховання дітей, моральної та матеріальної підтримки, співпраці, ведення спільного господарства тощо).

Так, в Ісландії проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу має правові наслідки за умови, що учасниками таких відносин можуть бути виключно особи різної статі та які пройшли анкетування в Національному реєстрі. Через п'ять років після такої реєстрації передбачено право на

спільне усиновлення дитини, а у разі народження в такому союзі спільної дитини закон встановлює презумпцію батьківства. За «Законом про дітей» 2003 р. батьком дитини визнається чоловік, з яким мати дитини вважається або в шлюбі, або в зареєстрованому позашлюбного союзі («ovig simbi») [9]. Відповідно до ст. 2 «Закону про усиновлення» 1999 р. право на спільне усиновлення дитини у співмешканців виникає після закінчення п'яти років проживання, але за умови реєстрації їх партнерства в Національному реєстрі [9].

Як бачимо з вищезазначених положень, основною «гарантією» відносин таких осіб є спеціальний Договір про цивільне партнерство (далі – Договір). Так, він є досить дієвим інструментом для спрощення усиновлення дитини чоловіком та жінкою, які проживають однією сім'єю без шлюбу. Укладений такими особами Договір вважатиметься доказом існування сімейних відносин на умовах, ними обумовлених, дозволить гарантувати мінімальні соціальні права та гарантії таким особам, а також стане правовим інструментом визнання та захисту прав таких осіб, звільнить їх від необхідності звернення до суду за встановленням факту проживання однією сім'єю без шлюбу, зокрема для усиновлення. Основне призначення даного Договору буде публічне визнання проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, який спростить процедуру усиновлення такими особами без необхідності додатково встановлювати даний факт [10, 110].

Висновки. Виявлено необґрунтовану тенденцію судової практики щодо роз'єднання заяв про встановлення факту проживання однією сім'єю без шлюбу та усиновлення такою парою дитини, що в результаті є безпідставним затягуванням вирішення справи по суті. Вважаємо, що у випадку усиновлення дитини чоловіком та жінкою доцільно об'єднати їх розгляд в одне провадження в порядку окремого провадження. Зазначене також є обґрунтованим і у випадках усиновлення другим із партнерів, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу. Такі зміни необхідно закріпити в процесуальному законодавстві задля полегшення розгляду справ даної категорії.

Також варто наголосити на доцільності укладення Договору про цивільне партнерство в якості позасудового встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, який стане дієвим інструментом захисту прав таких осіб. Цей Договір буде різновидом цивільно-правового договору, проте з притаманними йому особливостями, в тому числі, регулювання майнових та особистих немайнових прав (в тому числі, усунення перешкод в усиновленні дитини з дитячого будинку або повнолітньої особи на рівних засадах із подружжям).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Санін Б. В. Установлення фактичних брачних відносин в порядку особого виробництва по законодавству Росії і України // *Legea si viata*. 2014. № 2. С. 126–129.
2. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 20.08.2019).
3. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 20.08.2019).
4. Хто та як може усиновити дитину? Гендер в деталях. URL: <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/tekst-s-zagolovkom/hto-ta-yak-mozhe-usinoviti-ditinu-134695.html> (дата звернення: 21.08.2019).
5. Child adoption. Gov.uk. URL: <https://www.gov.uk/child-adoption> (дата звернення: 21.08.2019).
6. Adoption child in Spain. iAbogado. URL: <https://www.spainlawyer.com/legal-guide/adopting-a-child-in-spain/> (дата звернення: 21.08.2019).
7. Цивільний процесуальний кодекс України. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 20.08.2019).
8. Рішення Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 5 березня 2015 року № 175/226/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43212058> (дата звернення: 20.08.2019).
9. Чернокондратенко М. Е. Стабильные парные союзы и настоящие браки. Юстикон. URL: <http://justicon.ua/press-tsentr/publikatsii/stabilnye-parnye-soyuzy-vs-nastoyashie-braki.html> (дата звернення: 22.08.2019).
10. Круковес В. В. Договір про цивільне партнерство: досвід європейських країн та перспективи запровадження в Україні // *Development and modernization of the legal systems of Eastern Europe: experience of Poland and prospects of Ukraine: Collective monograph*. Lublin: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2017. Vol. 3. P. 100–115.